

دانشگاه سیستان و بلوچستان
تحصیلات تکمیلی

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته زبان و ادبیات عربی

عنوان:

اندیشه های فلسفی در شعر جمیل صدقی
زهاوی (۱۹۳۶-۱۸۶۳م.)

استاد راهنما:

دکتر محمد شیخ

استاد مشاور:

آقای محمد تقی زندوکیلی

تحقیق و نگارش:

حوا یمین نژاده

(این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است)

تیر ماه ۱۳۹۰

بسمه تعالی

این پایان نامه با عنوان اندیشه های فلسفی در شعر جمیل صدقی زهاوی قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی توسط دانشجو حوا یمین نژاده با راهنمایی استاد پایان نامه آقای دکتر محمد شیخ تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

حوا یمین نژاده

این پایان نامه ۴ واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

نام و نام خانوادگی	امضاء	تاریخ
استاد راهنما:	دکتر محمد شیخ	
استاد مشاور:	آقای محمدتقی زندوکیلی	
داور ۱:	دکتر وصال میمندی	
داور ۲:	دکتر رضا رضایی	
نماینده تحصیلات تکمیلی:	آقای نور محمد ناظریان	

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب حوا یمین نژاده تعهد می کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: حوا یمین نژاده

امضاء

جاری شدن را از رود، دریا شدن را از قطره بیاموز

بکوش تا همچون قطره ای دل به آبی رود بسپاری و انتها را همیشه دریا ببینی و اگر در پیچ و خم ها و سنگلاخ ها رود تو را تنها گذاشت و در دل زمین فرورفتی چه باک ، باز تو در راه دریا شدن فنا شده ای و بدان قلب زمین همیشه می تپد و تو در تاریکی های زیرزمینی هم جریان داری تا روزی با چرخ چاه به زندگی آدم ها بازگردی و آن گاست که می بینی انتها دوباره دریاست.....

با تمام وجود ناچیزم خداوند قادر و حکیم را شاکرم که در تمام لحظات زندگی یاریم کرده است .

این مجموعه را به پدرم تقدیم می کنم ،سایبان من در کشاکش روزگار و او که معنای تلاش را به من آموخت.

و تقدیم به مادرم ، که سروش هستی را در جانم سروده و با دعاهایش آینده ام را روشنایی بخشید .

و تقدیم به همسرم به پاس همدلی و دلگرمی همیشگی و تقدیم به آنانی که صمیمانه دوستشان دارم.

سپاسگزاری

سپاس بی کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان ساخت و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان بخشید .

به بهانه ی این پژوهش بر خود لازم می دانم تا با صمیمانه ترین تعابیر ، تقدیر و سپاسم را از تمام اعضای خانواده ام بجا آورم ، آنها که وجودم برایشان همه رنج و وجودشان برایم همه مهر بود . گرم ترین و خالصانه ترین سپاس و قدردانی خود را از استاد ارجمندم آقای دکتر محمد شیخ دارم، که با بینش وسیع و دانش ژرف خود راه دستیابی به یافته های علمی در زمینه ی تحقیق را برای من میسر نموده است و با رهنمودهای خردمندانه شان مرا در تحقیق یاری کردند ، ایشان علاوه بر این که استاد راهنمای من در این پروژه بودند استاد راهنمای زندگی من نیز بودند و همواره از راهنمایی ها ، نصایح و دلسوزی ها ی ایشان در انتخاب مسیر بهتر زندگی بهره مند شده ام . از خداوند متعال برای ایشان سعادت ، سلامتی و سربلندی مسألت دارم . و همچنین از استاد مشاورم آقای محمد تقی زندوکیلی که همواره با علم و اخلاق راهگشایم بودند، کمال تشکر را دارم . با سپاسگزاری از جناب آقای دکتر نور محمد ناظریان که به عنوان نماینده محترم تحصیلات تکمیلی در جلسه ی دفاعیه حضور داشتند . و تشکر فراوان دارم از دوست عزیزم خانم فاطمه نگاری که دلگرمی ایشان همیشه بدرقه ی راهم بود.

چکیده

کلمه ی فلسفه از زبان یونانی اقتباس شده و مرکب از دو کلمه ی "philia" و "Sophia" به معنای دوستدار دانایی و حکمت است.

علم فلسفه به عنوان یکی از پرطرفدارترین علوم انسانی از قرن های اولیه ی اسلامی شناخته شده است و هر چند بسیاری با آن مخالفت ورزیده اند، ولی جایگاه و تأثیری آشکار را در ادبیات و دیگر رشته های علوم انسانی بر جای گذاشته است.

زهاوی شاعر معاصر عراقی را به عنوان شاعر فیلسوف و فیلسوف شاعر معرفی کرده اند، اما خود وی این مسأله را انکار می کند و می گوید: «من فقط دوستدار دانش هستم»

در اشعار زهاوی مبانی و مباحث فلسفه، چهار بخش اصلی دارد که هر کدام مبتنی بر مواردی مثل فلسفه ی الهی، شامل: الله، جن و ملائکه، پیامبران و ادیان، جبر، قیامت و روح، فلسفه ی طبیعی شامل: زمان، مکان، ماده، ابعاد نامتناهی و دور، فلسفه ی حساب شامل: نجوم و فلسفه ی علمی شامل: اصل انسان و منشأ حیات، دنیا، عزلت، عدم، اقتصاد، سیاست، اخلاق و خیر و شر می باشد.

در این تحقیق پس از بیان شرح حال مختصری از زندگی زهاوی و بیان ویژگی های شعری او، به تجزیه و تحلیل شعر وی بر مبنای دیدگاه های فلسفی شاعر پرداخته شده است.

کلمات کلیدی: زهاوی، شعر، اندیشه های فلسفی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	طرح تحقیق
۴	تعریف مسأله
۵	اهمیت موضوع
۵	ضرورت انجام تحقیق
۵	سوالات اصلی تحقیق
۶	اهداف تحقیق
۶	روش تحقیق
۶	پیشینه تحقیق
	بخش اول: کلیات و مبانی نظری
۹	فصل اول: آشنایی با زهاوی و آثار وی
۱۰	آشنایی با زندگی زهاوی و شخصیت شاعر
۱۲	والدین زهاوی
۱۲	خصوصیات اخلاقی زهاوی
۱۳	آثار زهاوی
۱۳	آثار شعری زهاوی
۱۵	آثار منشور زهاوی
	فصل دوم: شعر و ویژگی های شعری
۱۸	شعر زهاوی
۱۸	اغراض شعری
۱۹	مرثیه
۲۱	وصف
۲۱	مدح
۲۱	ویژگی های شعری زهاوی
۲۳	وزن و قافیه و شعر مرسل
۲۴	شعر زهاوی در میزان نقد
۲۷	قصص منظوم

بخش دوم: وضعیت سیاسی و اجتماعی

۳۰ فصل اول: وضعیت سیاسی عراق
۳۱ سال شمار فعالیت های سیاسی زهاوی
۳۴ فصل دوم: وضعیت اجتماعی عراق
۳۵ سال شمار فعالیت های اجتماعی زهاوی
۳۶ زهاوی شاعر اجتماع
۳۷ زن و ازدواج
۴۰ تجدید و تقلید
۴۲ حاکمان و عدالت آنان
۴۴ علم و تعلیم
۴۵ عشق به وطن
۴۷ زهاوی و سوسیالیزم
۴۹ زهاوی و رابطه اش با دیگران
۵۰ زهاوی و رصافی
۵۱ نظر و دیدگاه دیگران در مورد زهاوی

بخش سوم: دیدگاه های فلسفی زهاوی

۵۵ فصل اول: فلسفه الهی
۵۶ فلسفه
۵۸ زهاوی و فلسفه
۵۹ فلسفه الهی
۶۰ الله در نظر زهاوی
۶۴ جن و ملائکه
۶۷ پیامبران و ادیان
۷۲ جبر
۷۴ مرگ
۷۶ قیامت
۷۹ جهنم
۸۲ بهشت
۸۴ روح

فصل دوم: فلسفه طبیعی

۹۰ فلسفه طبیعی
۹۰ ماده
۹۲ زمان
۹۴ مکان
۹۶ تنهای ابعاد

۹۸ دور
	فصل سوم: فلسفه علمی
۱۰۲ فلسفه علمی
۱۰۲ اصل انسان و منشأ حیات
۱۰۶ دنیا
۱۰۸ عزلت
۱۰۹ عدم
۱۱۰ اقتصاد
۱۱۱ سیاست
۱۱۴ اخلاق
۱۱۷ خیر و شر
۱۲۰ فلسفه حساب
۱۲۱ نجوم
	بخش چهارم: جمع بندی و نتیجه گیری
۱۲۵ نتیجه گیری
۱۲۷ فلسفه
۱۲۷ فلسفه الهی
۱۳۰ فلسفه طبیعی
۱۳۱ فلسفه علمی
۱۳۳ فلسفه حساب
۱۳۵ فهرست منابع

مقدمه

قرن بیستم قرن اوج گیری بحث و اختلاف نظر میان فیلسوفان در مورد چیستی فلسفه بود. اما در اواخر همین قرن این بحث فروکش می کند. از آنجایی که این واژه ریشه در زبان یونانیان باستان دارد، بجاست که از ریشه های یونانی آن آغاز کنیم. معنای تحت اللفظی واژه یونانی *Philosophia* «دوستداری دانش» است. اما نگاه یونانیان به این دانش، چگونه بود؟ از نظر بسیاری از یونانیان چیزی که فیلسوفان در پی آن بودند تقریباً همه انواع دانش بود.

واژه ی فلسفه به معنای دوستداری دانش و حکمت است و ریشه ی یونانی اش به عربی و فارسی راه یافته است. مشهور است که نخستین بار فیثاغورس واژه مذکور را به کار برده است؛ زمانی که از او پرسیدند: «آیا تو فرد حکیمی هستی؟» وی پاسخ داد: نه، اما دوستدار حکمت (*Philosopher*) هستم.

فلسفه، به عنوان یک رشته، علمی است که از اصلی ترین فعالیت انسان، یعنی تفکر، بر خاسته است. تفکر در مورد کلی ترین و اساسی ترین موضوعاتی که در زندگی و در جهان با آن ها روبرو هستیم. و زمانی پدیدار می شود که سوال هایی بنیادین درباره خود و جهان می پرسیم. پس فلسفه حوزه ای از دانش بشری است که به پرسش و پاسخ درباره مسایل بسیار کلی و جایگاه انسان در آن می پردازد.

اگرچه فلسفه پژوهشی تخصصی است؛ اما ریشه در نیازهای مشترک مردم، هرچند فیلسوف نیستند، دارد. در سده ششم قبل از میلاد مسیح که فلسفه در یونان باستان پیدا شد، به همه مطالعات نظری فلسفه می گفتند، و فیلسوفان نخستین در موضوعاتی کاوش می کردند که اکنون باید آن ها را موضوعات علم به شمار آورد؛ فلسفه در آغاز حیات خود شامل تمام علوم بود و این ویژگی را قرن ها حفظ کرد؛ چنانکه یک فیلسوف را جامع همه دانش ها می دانستند. اما به تدریج دانش ها و علوم مختلف از آن جدا گشتند و فلسفه از دیگر علوم مستقل گردید.

عمر فلسفه به اندازه عمر زندگی انسان بر روی زمین است؛ زیرا بشر از اولین روز حیات بر کره خاکی، همواره با پرسش هایی اساسی و معماگونه درباره خود و جهان روبرو بوده است. با گسترش قلمرو حکومت اسلامی و گرایش اقوام گوناگون به این آیین حیات بخش، بسیاری از مراکز علمی جهان در قلمرو اسلام قرار گرفت و تبادل معلومات بین دانشمندان و تبادل کتابها بین کتابخانه ها و ترجمه ی آنها از زبان های مختلف هندی، فارسی، یونانی، لاتینی، سریانی، عبری و غیره به زبان عربی که عملاً زبان بین المللی مسلمان ها شده بود،

آهنگ رشد فلسفه و علوم و فنون را سرعت بخشید و از جمله، کتاب های زیادی از فیلسوفان یونان و اسکندریه و دیگر مراکز علمی معتبر، به عربی برگردانده شد.

از همین روست که فلسفه را مادر علوم نامیده اند. بحث فلسفی بیشتر، مورد توجه متفکران و اندیشمندان (تفکر محض) است. هدف این بحث در اصل آن است که اشتباهات برطرف گردد و دشواری ها و پیچیدگی ها از میان برداشته شود. زمانی که این مطلوب حاصل شد، آنچه برای فلسفه به جا می ماند، پیامدهای نتیجه نیست؛ بلکه از میان رفتن چیزهایی است که پیش از آن مشکل و مسأله قلمداد می شده است.

فلسفه، مطالعه واقعیت است، اما نه آن جنبه ای از واقعیت که علوم گوناگون بدان پرداخته اند. به عنوان نمونه، علم فیزیک درباره اجسام مادی از آن جنبه که حرکت و سکون دارند و علم زیست شناسی درباره موجودات از آن حیث که حیات دارند، به پژوهش و بررسی می پردازد. ولی در فلسفه کلی ترین امری که بتوان با آن سر و کار داشت، یعنی وجود؛ موضوع تفکر قرار می گیرد؛ به عبارت دیگر، در فلسفه، اصل وجود به طور مطلق و فارغ از هر گونه قید و شرطی مطرح می گردد. به طور خلاصه فلسفه مجموعه نتیجه گیری ها نیست، بلکه بیشتر راه و روش تفکر است.

جمیل صدقی زهاوی یکی از شعرای معاصر عرب است که اندیشه های فلسفی بر شعرش غلبه، و خود را دوستدار دانش معرفی می کند.

در این پژوهش ابتدا طرح تحقیق، تعریف مسأله، اهمیت تحقیق، ضرورت انجام دادن تحقیق، اهداف تحقیق، سؤالات اصلی تحقیق و روش و پیشینه ی تحقیق بیان شده است. در فصل اول، کلیات و مبانی نظری، آشنایی با زهاوی، زندگی نامه، آثار منظوم و منثور شاعر، شعر و ویژگی های شعری، اغراض، وزن و قافیه و شعر مرسل، نقد شعر وی و قصص را از کتب و منابع مربوط به وی استخراج نموده و آنها را بیان کرده ایم.

فصل دوم در دو بخش وضعیت سیاسی و اجتماعی عراق خلاصه می شود که در هر کدام از بخش ها سال شمار فعالیت های وی (سیاسی و اجتماعی) آورده شده و در پایان بخش دوم این فصل، شعر های اجتماعی زهاوی بررسی می شود که برخی از آن عبارتند از: زن و ازدواج، تجدید و تقلید، حب و طن، علم و تعلیم، عدل و حکام.

و پس از آن سوسیالیسم زهاوی و در نهایت رابطه ی زهاوی با رصافی و نظر و دیدگاه دیگران در مورد وی آورده می شود.

فصل سوم که هسته ی اصلی این پژوهش است، شامل چهار بخش، فلسفه ی الهی (الله، جن و ملائکه، پیامبران و ادیان، جبر، قیامت و روح)، فلسفه ی طبیعی (زمان، مکان، ماده، ابعاد نامتناهی و دور)، فلسفه ی حساب (نجوم) و فلسفه ی علمی (اصل انسان و منشأ حیات، دنیا، عزلت، عدم، اقتصاد، سیاست، اخلاق و خیر و شر) می باشد که در مورد هر کدام شواهد مثال هایی از دیوان زهاوی استخراج می گردد. و در فصل چهارم این

پژوهش به جمع بندی و نتیجه گیری از دیدگاه ها و اندیشه های فلسفی شاعر پرداخته می شود. در ضمن، دیوان شاعر با حروف الفبا صفحه بندی شده که در متن پایان نامه استفاده شده است. در پایان ذکر این نکته ضروری است که آیین نگارش مورد استفاده در این پایان نامه، مصوبات فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی و ارجاعات درون متنی و منابع بر اساس کتاب (آیین نگارش و ویرایش) دکتر محمود فتوحی می باشد.

طرح تحقیق

تعریف مسأله

ادبیات هر قوم نشان دهنده ی آداب و رسوم و عقاید و افکار آن قوم است و شعر نیز که به عنوان مهم ترین جزء ادبیات تعبیری از زندگی مردم است، می تواند زندگی آن قوم را نشان دهد. شعر عرب نماد و آیینه ی افکار و اندیشه های قوم عرب می باشد.

در عصر جاهلیت بین علم و فلسفه و شعر جدایی ایجاد شده بود لذا شعر در این افکارش به غنا و تکامل نرسید. هنگامی که عرب به اوج توسعه و پیشرفت تمدنشان در عصر عباسی رسید بین شعر و فلسفه تلاقی ایجاد شد. اشعار فلسفی ابومتمام (۸۴۳-۷۹۶م)، معری (۱۰۵۸-۹۷۳م) و متنبی (۹۶۵-۹۱۵م) از ثمره های برخورد بین شعر و فلسفه است. و تا مدتی قبل از دوران مدرن معاصر نیز، انفصال کامل بین علوم عصر، فلسفه و شعر وجود داشت، شاید بتوان گفت به تازگی با ظهور شاعرانی همچون زهاوی، اندیشه ی فقر معنی در شعر از بین رفته است. و شعر وی که نماینده ی این عصر می باشد شایسته ی دقت نظر و تأمل ویژه است زیرا او به شاعر عقل و فلسفه مشهور است و اشعار وی برای مدح وستایش نبوده و خالی از دروغ و گزافه است. و نسبت به مسایل جامعه بی تفاوت نبود، بلکه رسالت ادبی خود را در دفاع از جامعه اش قرار داد.

زهاوی به تحلیل پدیده های فلسفی وجودی علاقه مند بود و میل به فلسفه را نیز به آن افزود. او مدت کوتاهی استاد فلسفه ی اسلامی بود و به سرودن شعر با روح فلسفی و عقلانی روی آورد و در مضامین شعری از اوهام و خرافات بیزاری می جست و با جهل و بی سواد ی و آداب و رسوم کهنه و تقلیدی مبارزه می کرد. وی مردم را به سوی نو گرایی و تجدید دعوت می نمود و آنچه را که با معیار عقل همخوانی داشت، می پذیرفت.

زهاوی در خیلی از مسایل علمی و دینی گرفتار شک و تردید بود و به همین دلیل شروع به مطالعه ی کتاب های مختلف علمی و فلسفی نمود. او مجله ی علمی - فلسفی "المقتطف" را مطالعه می کرد و در بسیاری از موارد جواب های قانع کننده ای برای سؤالاتش در آن می یافت. در آن زمان مجلات و روزنامه های ترکی زبان نیز چاپ بسیاری از آرا، اشعار و اندیشه های علمی و فلسفی دانشمندان غرب را شروع کرده بودند و چون زهاوی به زبان ترکی نیز مسلط بود، بنابر این

آنچه را که با طبیعتش بیشتر سازگار بود، می خواند و با اندیشه و افکار آن فلاسفه آشنا می شد. لذا دیوان شعری او سرشار و غنی از اندیشه ها و افکار عقل گرایانه و دارای محتوای فکری است و افق و نگرش شاعر را وسیع تر کرده است. در این جا به جلوه های اندیشه ی فلسفی در افکار زهاوی پرداخته می شود.

اهمیت موضوع

در دوران معاصر، انسان ها به اندیشه و تمایلات فیلسوفانه در هستی و جامعه ی پیرامون خود توجه بسیار نشان داده اند، بنابراین بررسی اندیشه های فلسفی در فکر متفکران و شعر شاعران معاصر، می تواند در این زمینه راهگشا و کارساز باشد.

زهاوی به عنوان شاعری که دوستدار فلسفه می باشد، شخصیتی است که خود و اندیشه هایش در پشت پرده ی تاریخ ناشناخته مانده است. انجام این پژوهش برای شناخت بیشتر زهاوی و افکار و عقاید و نظریات فلسفی وی صورت پذیرفته است.

این رساله به دانشجویان و محققان کمک می کند تا از اشعار و اندیشه های فلسفی زهاوی ایده بگیرند و از نتایج فکری و فلسفی وی بهره ببرند.

ضرورت انجام دادن تحقیق

با توجه به اقبال و توجه ویژه ی متفکران و پژوهشگران نسبت به مضامین فلسفی در عصر حاضر، بررسی اندیشه های فلسفی نویسندگان و شعرای زبده و برگزیده، می تواند قدمی مؤثر در راه پیشرفت و ترقی این شناخت باشد.

سؤالات اصلی تحقیق

۱- آیا زهاوی در شعر خود گرایش فلسفی داشته است؟

۲- خصوصیات و ویژگی های فلسفی شعر زهاوی چگونه بوده است؟

۳- اندیشه های فلسفی زهاوی شامل چه موضوعاتی است؟

اهداف تحقیق

- ۱- شناخت جلوه های فلسفی در شعر زهاوی
- ۲- بررسی موضوعات مختلف فلسفی و انواع آن در شعر زهاوی

روش تحقیق

در پایان نامه ی حاضر برای جمع آوری اطلاعات از روش فیش برداری و مطالعه ی منابع کتابخانه ای استفاده شده است.

به این منظور منابع موجود مربوط به موضوع بحث شناسایی و به روش فیش برداری، اطلاعات مورد نیاز جمع آوری شده، سپس با توجه به مبانی نظری بحث به توصیف و تجزیه و تحلیل داده ها پرداخته شده است.

- ۱- شناسایی منابع موجود و فیش برداری مطالب مربوط به موضوع
- ۲- مطالعه ی دقیق اشعار مورد نظر و استخراج مصادیق فلسفه از آنها
- ۳- توصیف و تحلیل اطلاعات به دست آمده و تأثیری که بر فهم بهتر اشعار دارند
- ۴- نتیجه گیری با دقت نظر بدون قضاوت و داوری مغرضانه و شخصی
- ۵- ویرایش و تایپ تحقیق

پیشینه تحقیق

در زمینه ی شعر و اندیشه های زهاوی، یک کتاب و دو پایان نامه یکی در مقطع دکترا و دیگری در مقطع کارشناسی ارشد و یک مقاله نوشته شده است و در هیچ کدام مضامین فلسفی به صورت خاص مورد بررسی قرار نگرفته است.

از کتاب فقط یک فصل به اندیشه ی شعری زهاوی اختصاص داده اند:

ناجی، هلال (بی تا). زهاوی و دیوانه المفقود، قاهره: دارالعرب.

باقر زاده، جمشید (۱۳۸۷). «بررسی و مقایسه ی استعمار ستیزی در شعر زهاوی، رصافی و

جواهری»، دکترا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران.

جلیلیان، صبری (۱۳۸۱). «جمیل صدقی زهاوی و جایگاه او در شعر معاصر عربی»، کارشناسی
ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

جعفر ورزی، محمد (۱۳۸۴). «زن از دیدگاه جمیل صدقی زهاوی»، به کوشش مجتبی محمدی
مزرعه شاهی، اصفهان.

بخش اول

کلیات و مبانی نظری

فصل اول

آشنایی با زهاوی و آثار وی

آشنایی با زندگی زهاوی و شخصیت شاعر

جمیل صدقی بن محمد فیضی زهاوی بن ملا احمد بابان در روز چهارشنبه ۲۹ ذی الحجه سال ۱۲۷۹ هـ برابر با ۱۸ حزیران سال ۱۸۶۳ م. در بغداد از پدر و مادری کرد متولد شد.

مورخان در تاریخ تولد زهاوی اختلاف دارند. دکتر محمد سوربونی در کتاب "شعرا العصر" معتقد است که او در بغداد در سال ۱۲۸۱ هـ متولد شده و مولف کتاب "نثار الافکار" نیز همین اعتقاد را دارد، ولی از طه الراوی روایت شده که زهاوی به او گفته تاریخ تولدش چهارشنبه ۲۹ ذی الحجه سال ۱۲۷۹ هـ بوده است. (رفاییل بطی نیز گفته طه الراوی را تأیید کرده، زیرا وی همان تاریخ را در دو کتابش "سحر الشعر و الادب العصری فی العراقی الحدیث" ذکر کرده است.) (ناجی، بی تا: ۲۱)

زهاوی خود در شرح حالش که تحت عنوان "حیاتی" در ابتدا دیوانش "الرباعیات" آمده، می گوید: «وُلِدْتُ فِي بَغْدَادِ يَوْمِ الْارْبَعَاءِ آخِرِ يَوْمِ مَنْ ذِي الْحِجَّةِ سَنَةِ ١٢٧٩ هـ الموافق ١٨ حزیران ١٨٦٣ م.» که این شرح حال در مجله ی علمی در دمشق در ایار سال ۱۹۲۸ م. نیز دوباره منتشر شد. (همان: ۲۲)

این اختلافاتی که در امر تاریخ تولد زهاوی ایجاد شده است، طبیعی می باشد زیرا او در زمانی متولد شده که افراد سند شناسایی معتبری نداشتند. پس با مستندات مذکور به نظر می رسد که همان تاریخ ۱۲۷۹/۱۸۶۳ م. صحیح باشد.

زهاوی در خانواده ای که به دین و فقه و ادب مشهور بودند، پرورش یافت. پدرش او را بسیار دوست می داشت و از زمان کودکی به تربیت او توجه ویژه ای نشان می داد. در ابتدا نزد پدر که مفتی بغداد بود، علوم شرعی و اسلامی و ادبیات عرب را فرا گرفت و به بررسی لغات و آموزش زبان ها پرداخت.

او تحصیلات دانشگاهی نداشت، بلکه پدرش وی را از سن چهار سالگی نزد نویسندگان می فرستاد. بعد از اینکه قرآن را حفظ کرد او را به تعدادی از دانش آموزان خودش معرفی کرد. زهاوی مبادی زبان عربی، صرف و نحو، بلاغت و منطق را نزد شاگرد پدرش خواند و به بررسی

علوم عصر پرداخت وی تفسیر البیضاوی، شرح المواقف و دیوان متنبی را نیز در مکتب پدر آموخت. (زهاوی، ۱۹۸۳: ۱۵۰)

زهاوی به زبان های فارسی، عربی، ترکی و کردی مسلط بود و آرای فلاسفه ایرانی، ترک و نیز اندیشه های فلسفی غربی ترجمه شده به زبان عربی را به دقت مطالعه کرد و به شناخت شاعران عرب زبان و فارس علاقه نشان داد و سرودن شعر را ابتدا به فارسی و سپس به عربی شروع کرد و در هر دو زبان اشعار زیبایی سروده است، ولی در دیوان اشعار او اثری از اشعار فارسی اش دیده نمی شود.

پدرش به دلیل مشغولیت زندگی، برایش علامه شیخ عبدالرحمن قره داغی را معین کرد که علوم عقلی و نقلی را به وی بیاموزد سپس زهاوی علی رغم اختلافات و مجادلاتی که بین این دو نفر پیرامون قضایا و مسایل غیبی مانند بعث و نشور، روز قیامت و اصل انسان رخ داد، بسیار از او استفاده کرد زیرا زهاوی به همه ی غیبات شک داشت. (زهاوی، ۲۰۰۴: ۷)

او به دلیل تشویق پدرش به خواندن دیوان اشعار شعرای بزرگ و حفظ قصاید آنان پرداخت پدرش برای سرودن هر بیت به او درهمی می داد. زهاوی شرح کتاب "داروین"، ترجمه ی دکتر شبلی شمیل را خواند. پس از آن کتاب های ترجمه شده به زبان عربی از فیلسوف فرانسوی "گوستاو لوبون" را مطالعه کرد. (زهاوی، ۱۹۸۳: ۱۵۱)

وی در ۲۵ سالگی به بیماری لاعلاجی در نخاع و ستون فقراتش مبتلا شد و برای مداوا چندین ماه به بغداد و آستانه و مصر نزد پزشکان رفت، ولی بهبود نیافت و در نتیجه، ساق پای چپش فلج شد. (دایره المعارف اسلامی، بی تا: ۴۴۷) او در اواخر عمرش به گرفتگی عضلات نیز مبتلا شد و به خاطر این بیماری مدت طولانی نمی توانست تنها راه برود.

زهاوی در مورد خودش نوشت: «كنتُ فی صباىِ اسمی المجنون لحرکاتی غیر المألوفه، و فی شبابی الطائش لنزعتی الی الطرب، و فی کهولتی الجریء لمقاومتی الاستبداد و فی شیخوختی الزندیق لمجاهرتی بآرائی الفلسفیه» (عبود، ۲۰۰۸: ۴۳۳) از این سخن چنین بر می آید که وی ترکیب عجیبی از نرمی و خشونت، راحت طلبی، جوانی، هنر و فلسفه است که منتقدان و ادیبان به سرعت از کنار آن گذشته و او را به فراموشی سپرده بودند.